

Bogen er delt op i to hovedafsnit. I det første behandler en række specialister – klogeligt stærkt regionaliseret – krisesyntomerne i en række vesteuropæiske 'major countries' (således nok en gang!). I anden del sammenfatter og diskuterer andre resultaterne under systematiske synsvinkler, demografiske forhold, social uro, krigens indflydelse og øvrighedens regulerende foranstaltninger.

Alle bidrag er særdeles kompetente, men navnlig i de systematiske kapitler – og ikke mindst i John Elliotts elegante afslutningsessay (s. 301-11) – fornemmer man skepsis overfor at anskue 1590'erne som det afgørende vendepunkt. Der *var* akutte korttidsvanskeligheder, men – konkluderer Peter Clark (s. 17f.) – »crisis did not precipitate recession, but recovery«; i drastisk form en af de mange korttidskriser, som ramte Europa. Det rejser straks spørgsmålet om, hvilke selvregulerende mekanismer, det europæiske samfund rådede over – men også om, hvilke grænser de havde, hvornår man nåede dem og under hvilke vilkår.

Det er velkendt, at Sverige og Finland gennemlevede svære økonomiske og politiske konflikter og oplevede social uro 1596-98 (det nævnes med henvisning til Gustav Utterström); men Danmark, Polen og de baltiske egne? Jo, det strejfes (s. 9, 59 og 65 note 55), at Østersøområdet kunde træde hjælpende til med (dyre) kornforsyninger, men uden at det fører til nærmere overvejelser. Danmark gennemførte først eksportforbud for rug, byg og malt 1597 (rug dog også i første halvår 1596); priserne synes gennem hele årtiet at have været ekstraordinært høje. Gad vidst, om ikke danske producenter og købmænd har kunnet høste en god fortjeneste – og et velkomment bidrag til genopbygningen af kvægekseporten. Begrænsningen til de vesteuropæiske 'major countries' burde være et overstået stadium, og den er sagligt uforsvarlig.

E. Ladewig Petersen

OTTO MADSEN og ANDERS MONRAD MØLLER: Odense Toldkammers historie 1632-1988. København, Toldhistorisk Selskab, 1989. 374 s., ill. 248 kr.

Odense Bys Historie i ti bind er netop færdigudgivet, medens Dansk Toldhistorie i skrivende stund er nået omtrent halvvejs igennem sine fem bind. Alligevel er Odenses toldhistorie slet ikke udtømt, og det viser sig, at bogen om Odense Toldkammer fra 1632 til 1988 på fortrinlig måde supplerer de to bindstærke værker.

For første gang overhovedet har vi fået en gennemgribende beskrivelse af et enkelt dansk toldsteds historie gennem hele nyere tid. Og denne beskrivelse indeholder naturligvis tillige en mængde oplysninger af største interesse også for den fynske købstads historikere.

Forfatterne er Otto Madsen og Anders Monrad Møller. Sidstnævnte, der turde være velkendt både blandt toldhistorikere og odenseanere, har skrevet om perioden fra konsumtionens afskaffelse i 1850 til i dag. Otto Madsen, som er arkitekt, har tidligere skrevet om Odenses historie, og nu altså om toldkammeret og toldvæsenets aktiviteter fra 1632 til 1850. Desuden har han originalt tilrettelagt den smukke bog - samt redigeret og skrevet billedtekster, tegnet og fotograferet.

Begge herrer skriver i en frisk rammende stil, begge brænder tydeligvis for emnet. Resultatet er da også blevet en særdeles medrivende, stedvis munter fremstilling af hele tolddistriktets historie i stort og småt. Den læservenlige fremstilling er så meget desto større en præstation, som den for begge forfatters vedkommende hviler på meget omfattende og detaljerede arkivstudier.

Teksten vedrørende perioden frem til midten af det nittende århundrede udgør to trediedele af brødteksten. Her gennemgår Otto Madsen kyndigt toldadministrationen, således som den tog sig ud under Odenses tolderes og øvrige indbyggers synsvinkel. Til forskel fra Henrik Becker-Christensens glimrende bind II af Dansk Toldhistorie (anm. i HT 89 s. 456-57) gør Odensebogen for eksempel meget ud af at behandle de omfattende bortforpagtninger af toldopkrævningen i 1690'erne og 1750'erne. Et andet værdifuldt træk ved fremstillingen er den gennemgående behandling af konsumtionen, dens sammensætning, oppebørsel og administration i privat og statsligt regi. Hertil kommer naturligvis omtale af afgiften ved sejlads på Odense Kanal og hele det vidtstrakte opsyn på Odense Fjord foruden i oplandet i det hele taget. Endelig gøres personalet, toldboden på havnen samt ikke mindst konsumtionsboderne og byportene til genstand for detaljeret beskrivelse.

I mangt og meget er overgangen til Anders Monrad Møllers afsnit umærkelig. Også her får læseren en særdeles kompetent gennemgang af alle vigtige sider af toldstedets historie, dog med noget større vægt på samspillet med det omgivende samfund, især handelsstanden og de fremvoksende industrielle fremstillingsvirksomheder, eksempelvis sukkerkogeri og ølbryggerier. I det hele taget mærker man den trænedes historikers sikre sammenfatninger og konklusioner. Andre hovedpunkter i fremstillingen hænger sammen med de to verdenskriges ekstraordinære foranstaltninger og med den voksende administration og personalets behov for mere plads. Et behov som gav sig udslag i oprettelsen af et stort toldkammer ved jernbanestationen i 1900 og et nyt havnetoldkammer i 1956, inden hele personalet for en halv snes år siden kunne samles under eet tag i det nuværende Odense Distriktstoldkammer.

En spændende nyskabelse er de minikapitler på blot et par sider hver, som adskiller bogens tretten hovedkapitler. Skillekapitlerne fremstår som værdifulde miniafhandlinger inden for forfatterens personlige interesseområder og ofte med glimrende udblik til resten af Fyn og kongeriget. Således behandles i denne komprimerede form for eksempel købstadsaccisen i almindelighed, de upåagtede konsumtionskorts værdi påpeges, og skibsmåling og -registrering gennemgås instruktivt. Af samme karakter er de mange embedsmandsbiografier og bygningshistorier, som overalt supplerer den løbende fremstilling.

Bogen fremstår næsten uden trykfejl. Men et par illustrationer er spejlvendt (s. 11 og 294), og til figuren over vagtforholdene i konsumtionsboderne mangler signaturforklaring (s. 159). På tegningen af snittet gennem skonnerten Fanny af Odense kan man lige akkurat ikke se den detalje, det hele drejer sig om, nemlig den skjulte hylde under bagbords halvdæk, hvor der kunne henstaves smuglergods i form af en sukkertop (s. 267). Desuden er reliefkortene over Odense Fjord meget svære at orientere sig på med deres mange grå nuancer (s. 20 og 307). Endelig savner den ikke lokalkendte i høj grad et bykort over Odense med angivelse af de mange gadenavne og lokaliteter, som teksten nævner.

Alt i alt er der imidlertid tale om et vellykket pionerarbejde. Forfatterne har med basis i et meget omfattende arkivmateriale formået at videregive deres

resultater lige fra veldokumenterede casestudies til spændende smuglerhistorier, så de er til gavn og glæde for både læg og lærd - og det er bestemt ingen let kunst.

Erik Gøbel

Kustbygd i förändring 1650-1950. Familj och hushåll i nordiska fiskesamhällen, red. John Rogers. Meddelanden från Familjehistoriske projektet, Historiska Institutionen, Uppsala Universitet. Nr.8. Uppsala 1989.

Denne bog repræsenterer noget så sjældent og opløftende som et komparativt samarbejde mellem en række nordiske historikere, der anskuer et væsentligt problem, som er genstand for international debat. De har opstillet en række spørgsmål, som de søger svar på gennem et samarbejde, som de indledte i 1985. Denne publikation er en sammenstilling af de nationale rapporter, som blev udarbejdet til gruppens møde i 1988. Diskussionen af rapporterne gav anledning til at udforme en udførlig forskningsstrategi, som skal resultere i afsluttende nationale rapporter til udgivelse i 1990 og en jävnførende engelsk komparation til senere udgivelse.

Projektet er opstået som en kombination af to velkendte forskningsretninger, studiet af økotyper og husstandscomposition. Udgangspunktet var en konstatering af, at den familiehistoriske indsats, som blev gjort i Norden i 1970'erne, ikke havde besvaret grundlæggende spørgsmål om Nordens eventuelle særkarakter, og hvordan husstandscompositionernes udvikling i Norden relaterede sig til det øvrige Nordvesteuropa. Gruppen antager endvidere, at husstandscompositionen var påvirket af den økonomiske og teknologiske udvikling i forskellige erhverv. På grund af de store geografiske forskelle i Norden mener gruppen, at kystsamfund var en af de få økotyper, som med sikkerhed kunne genfindes i alle lande. På den baggrund vil projektet besvare spørgsmål som: Fandtes der en eller flere familiestrukturer i de nordiske kystområder? Hvordan påvirkedes familier og husstandsstørrelse af den økonomiske udvikling? Var der nogen forskel mellem de agrare og kystnære familiestrukturer? Og i hvilken grad afveg disse mønstre fra den europæiske model?

Disse spørgsmål diskuteres i de nationale rapporter fra Danmark (Hans Chr. Johansen), Island (Gísli Agúst Gunnlaugsson), Sverige (John Rogers), Norge (Ståle Dyrvik) og Finland (Beatrice Moring) samt i en engelsk kommentar af W. Robert Lee.

Gunnlaugssons bidrag er en kortfattet sammenfatning af relevante oplysninger i hans egen og andres publicerede forskning. Han demonstrerer en markant forskel mellem de små husstande ved kysten på ca.5 personer og de store bondefamilier med tjenestefolk i indlandet, der havde en gennemsnitlig husstandsstørrelse på 7-8 personer. Tilsyneladende er denne strukturelle forskel relativt stabil over en lang tidsperiode og uddybes vist endog i begyndelsen af det 20. århundrede, hvor de få tjenestefolk ved kysten helt forsvinder, samtidig med at fiskerne i overvejende grad bliver lønarbejdere, der ansættes af rederier. Han finder, at denne udvikling ganske svarer til udviklingen i Storbritannien og i Vestsverige. Under forudsætning af at hans data kan generaliseres som det sker,